

Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

Miért éppen Magyarország?

A magyarországi poszt-szocialista átmenet politikai-gazdaságtani értékelése

PhD Tézisfüzet

Ádám Zoltán

Témavezető:

Benczes István habilitált egyetemi docens

Budapesti Corvinus Egyetem

Debrecen, 2015.

Tartalom

1. A kérdésfeltevés: Miért éppen Magyarország?	3
2. A kutatás struktúrája.....	6
3. A kutatás módszerei	7
4. Hipotézisek.....	8
4.1. A megszorítás/kiengedés költségvetési ciklusai	8
4.2. Hiányos társadalmi támogatottságú szerkezeti reformok.....	9
4.3. Szociális védelem és munkapiaci aktivitás	10
4.4. Túlcentralizált politikai intézményrendszer	11
5. Kutatási eredmények	12
6. Egy megszorítás	14
7. Következtetések.....	15
Hivatkozások.....	16

1. A kérdésfeltevés: Miért éppen Magyarország?

Dolgozatom célja a magyarországi poszt-szocialista átalakulás intézményfejlődésének politikai-gazdaságtani értelmezése. Miért épített Magyarország sikeresen intézményeket a kilencvenes években, és miért került válságba az liberális piacgazdaság és az alkotmányos demokrácia a kétezres évek második felében?

A kilencvenes években még a kelet-közép-európai térség¹ gazdaságilag és politikailag egyik legsikeresebb országának számító Magyarország a kétezres évek második felére mind a relatív gazdasági fejlettség, mind a gazdasági-politikai intézményrendszer stabilitása tekintetében alulmúlta a környező EU-tagországok nagy részét. Amíg az egy főre eső bruttó hazai termék vásárlóerő-paritáson mért értéke Magyarországon a kilencvenes évek közepén Szlovénia és Csehország után a harmadik legmagasabb volt Kelet-Közép-Európában, addig a kétezres évek végére az előbbieket mellett Észtország, Szlovákia és Lengyelország is Magyarország elé került, a következő évtized elején pedig Litvánia is megelőzte.²

A magyar gazdaságban a kétezres évek elejétől csökkent a beruházási ráta³, és a növekedés tényezői között egyre nagyobb szerep jutott a magán- és közösségi fogyasztásnak. A GDP bővülésének üteme a kétezres évek közepétől látványosan elmaradt a kelet-közép-európai országok átlagától, mivel a 2004-es EU-csatlakozás a térség legtöbb országában tapasztaltakkal szemben nem hozott növekedési többletet, a 2006-tól bevezetett költségvetési konszolidáció pedig az aggregált kereslet visszafogásával járt.

A fogyasztás-alapú növekedés és a 2002-től megemelkedő államháztartási hiány a háztartások és az állam fokozódó eladósodásával párosultak, ami a finanszírozásához szükséges hazai megtakarítások hiányában a nemzetgazdaság külső adósságállományának emelkedéséhez vezetett. A háztartások, a központi kormányzat és az állam devizában nyilvántartott GDP-arányos adóssága a térségben Lettország és Észtország után Magyarországon volt a legmagasabb, ami egy új, sokáig fel nem ismert jelentőségű nemzetgazdasági kockázatot hordozott. A monetáris politika által meghatározott forintkamatlábak jelentőségének

---

¹ A kelet-közép-európai térség alatt a 11 kelet-közép-európai EU-tagországot értem. Ezek: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovénia és Szlovákia.

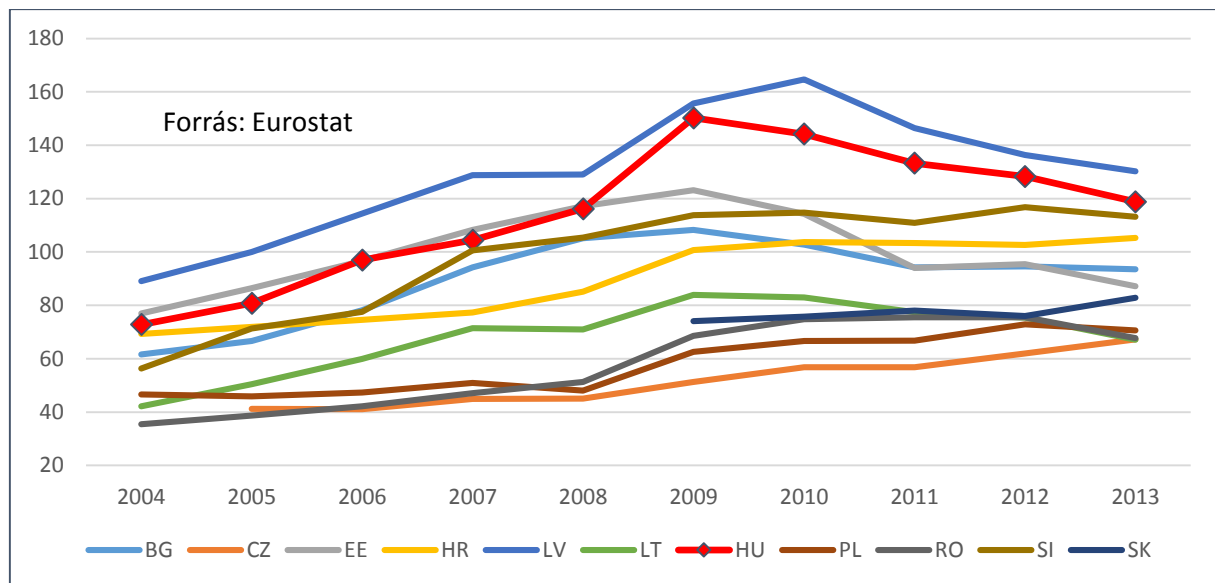
² Lásd:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>

³ A rendszerváltás utáni periódus legmagasabb beruházási rátája az Eurostat adatai szerint 24,4% volt 2000-ben. A ráta 2002-ben 23,4%, 2006-ban 21,7%, 2010-ben 18,6%, 2012-ben 17,4%, 2013-ban 18,1% volt.

csökkenése eközben aláásta a jegybanki inflációs célkövető politika hitelességét és hatékonyságát.

I/1. Ábra. A bruttó külső adósság GDP-arányos rátája a kelet-közép-európai EU-tagországokban

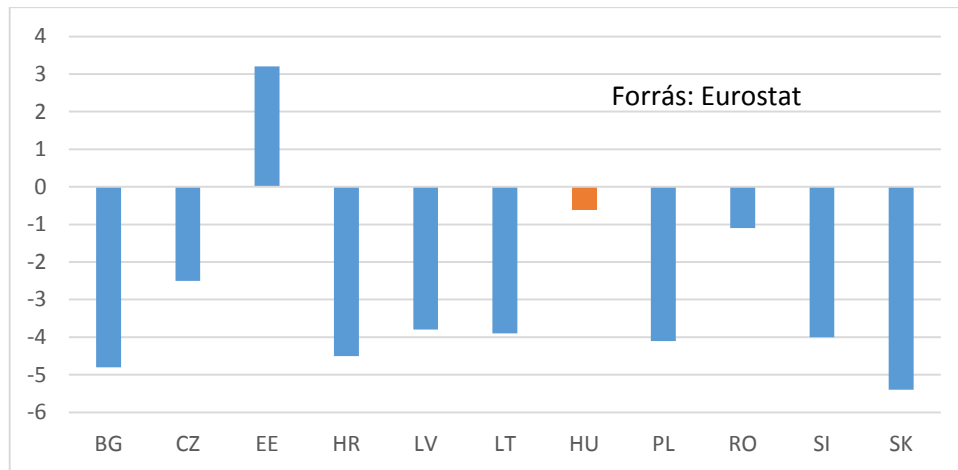
A gazdasági növekedésnél gyorsabb bér- és fogyasztásnövekedés versenyképesség- és egyensúly-romláshoz vezetett, és az évtized közepére ismét kialakult a kilencvenes évekből ismert kettős hiány jelensége: az államháztartási deficit a fizetési mérleg megnövekedett hiányával párosult, részben mert a jövedelemkiáramlás növelte az importkeresletet, részben mert a külső finanszírozás súlyának emelkedése nagyobb jövedelem-deficitet generált.

2006-ra mindezek következtében az 1995-öshöz hasonló stabilizációs kényszer alakult ki, ami a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi és gazdasági válsággal súlyosbítva radikálisan rontotta a közvéleményben az egyéni szociális helyzet és a társadalmi állapotok megítélését.⁴ Minderre ráadásul egy olyan országban került sor, ahol a társadalmi bizalom mind a személyek közötti szinten, mind az intézményekbe vetett bizalom dimenziójában a legalacsonyabbak közé tartozik

⁴ Az Eurobarometer 2012 nyári felmérése szerint Magyarországon Romániával együtt holtversenyben a második legrosszabb a társadalmi helyzet megítélése az Európai Unióban (Görögország után). Lásd: Special Eurobarometer 391: „Social climate”. 2012 június. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_391_en.pdf; Muraközy László (szerk.): „A bizalmatlanság hálójában – A magyar beteg”. Budapest: Corvina, 2012.

Európában (Tóth 2009). A gazdasági helyzet és a vele szorosan összefüggő társadalmi percepciók egyaránt jelentősen romlottak tehát a második átalakulási évtized végére.

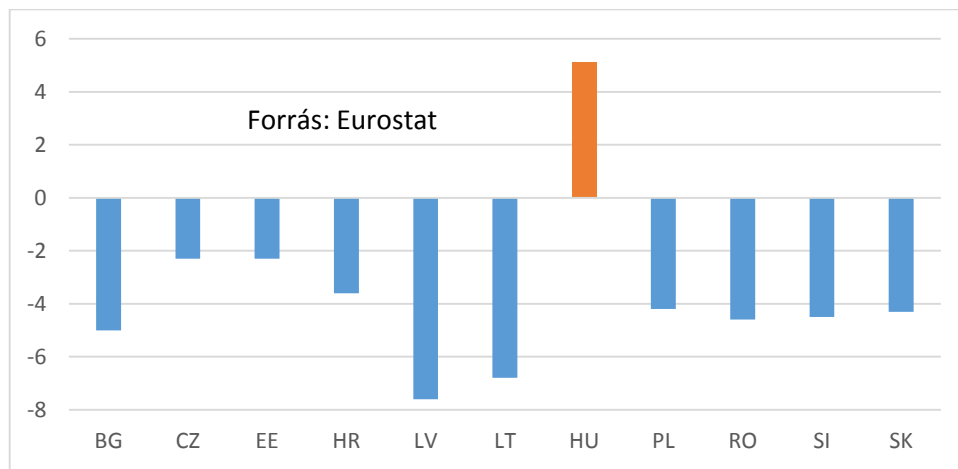
I/2. Ábra. Az államháztartás GDP-arányos pozíciójának változása a kelet-közép-európai EU-tagországokban, 2008-2010.

2008 őszén Magyarország volt az első kelet-közép-európai ország, amely a pénzügyi világválság kirobbanása után hivatalos finanszírozásért az Európai Unióhoz és a Nemzetközi Valutaalaphoz fordult, és a balti államok mellett itt volt a legkisebb lehetőség a válság hatását enyhítő, anticiklikus költségvetési politika alkalmazására. Noha a GDP-arányos költségvetési hiány mértéke 2008-2010 között kismértékben nőtt, ennek üteme jóval kisebb volt a GDP zsugorodásának mértékénél, vagyis az államháztartás a kiadások visszafogásán keresztül pro-ciklikus – a válságból fakadó aggregát kereslet-visszaesést erősítő – hatást gyakorolt a gazdaságra.

A költségvetési konszolidáció mértéke és a magyar fiskális politikának a térség többi országától eltérő mintázata azonban különösen a 2006-2010 közti időszak egészének költségvetési pozíció-változását vizsgálva válik szembetűnővé. A magyar államháztartás GDP-arányos pozíciója 2006-2010 között a térségben – és az egész EU-ban is – egyedülálló módon javult, ami a válság során követett pro-ciklikus költségvetési politika legnyilvánvalóbb bizonyítéka.

I/3. Ábra. Az államháztartás GDP-arányos pozíciójának változása a kelet-közép-európai EU-tagországokban, 2006-2010.

Ennek oka egyszerű gazdaságpolitikai kényszerűség volt: a magyar állam olyannyira kiköltekezett a kétezres évek eleje és 2006 között, hogy azt követően – és különösen a válság beköszöntése után – nem növelhette tovább piaci alapon felvett hitelállományát. A politikai élet eközben látványosan radikalizálódott, a 2009-10-es választásokon pedig 15-17%-os támogatást szerzett a nyíltan EU-ellenes, az európai alkotmányos normákkal szemben álló szélsőjobboldal.

Dolgozatom alapkérdése az, hogy miért éppen Magyarország szenvedte el ezt a jelentős mértékű visszaesést a liberális demokrácia stabilizálását és a piacgazdasági teljesítménynek az európai centrumhoz való közeledését célzó poszt-szocialista átalakulás során. Miért épp az egykori reform-éllovas (Andor 2010), az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank által közölt ország-rangsorok (EBRD 1999) hajdani sztárja, az átalakulás kezdetétől kivételes politikai stabilitással büszkélkedő Magyarország élt át ilyen North-i értelemben vett (North et al. 2009, North 1994, Acemoglu–Robinson 2012, 2006, Acemoglu 2005) intézményi regressziót?

2. A kutatás struktúrája

A disszertáció az 1989-90-es rendszerváltás utáni fejlődési pálya intézményi-közgazdaságtani fogalmakra támaszkodó politikai-gazdaságtani értelmezésére vállalkozik. Az *első fejezet* célja a kutatás kérdésének, módszereinek és hipotéziseinek tisztázása, A *második fejezet* megvizsgálja az átalakulás kiinduló feltételeit, különös tekintettel a Kádár-rendszerből örökölt

politikai-gazdaságtani hagyományra (Kornai 2005), majd áttekinti az átmenet 1990-2010 közötti húsz évének fiskális ciklusait. A *harmadik fejezet* célja a magyar átalakulásban különösen fontos szerepet játszó, gyors és átfogó szerkezeti reformok elemzése. A *negyedik fejezet* a regionális összevetésben alacsony munkapiaci aktivitás és kiterjedt jóléti gondoskodás összefüggéseit vizsgálja. Az *ötödik fejezet* a más átalakuló kelet-közép-európai országokéhoz képest feltűnően centralizált politikai intézményrendszer következményeit elemzi. A *hatodik fejezetben* a kelet-közép-európai intézményi és gazdasági fejlődés összefüggéseinek kvantitatív vizsgálatára kerül sor. A *hetedik fejezet* célja a kutatási eredmények összefoglalása és a következtetések levonása.

3. A kutatás módszerei

Kutatásom a gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok kvalitatív elemzésén alapszik. A dolgozat kifejtése és a tételezett ok-okozati összefüggések igazolása túlnyomórészt kvalitatív jellegű, de állításaim alátámasztására helyenként leíró statisztikai összefüggéseket is használok. Állításaim a kelet-közép-európai térségen belüli keresztmetszeti és idősoros elemzésben megfigyelt varianciát kívánják magyarázni úgy, hogy az általam kiemelt magyarázó változók mintázatai plauzibilis magyarázatát adják a gazdasági és politikai eredményváltozók alakulásában megfigyelt varianciának.

Kutatásom tartalmilag politikai-gazdaságtani jellegű: a politikai és gazdasági tényezők mind a függő, mind a független változók esetében egyidejűleg, egymással kölcsönhatásban jelennek meg. Az alkalmazott megközelítés és a kutatási eredmények gazdaság-szociológiailag is értelmezhetők, mivel a gazdasági és politikai folyamatokat társadalmi összefüggéseikben igyekszem megragadni, amin belül különösen nagy szerepet kap a politikai és gazdasági szereplők társadalmi beágyazottsága, valamint az alkalmazott gazdaságpolitikák társadalmi következményeinek és társadalmi támogatottságának kérdése.

Az egyes fejezetek kifejtése ugyanakkor módszertanilag eltér egymástól: az alkalmazott változók és összefüggéseik kifejtése egyes fejezetekben inkább politikai-gazdaságtani, máskor inkább intézményi-közgazdaságtani, attól függően, hogy melyik felel meg inkább a tételezett állítások és bizonyítási kényszerük természetének.

A kutatás alapvetően egyetlen eset, a magyarországi poszt-szocialista átalakulás vizsgálatára irányul, amelyet a kvantitatív elemzés során regionális és európai összehasonlításban értelmezek. Ebben az értelemben az egész dolgozat egyetlen eset leírásából áll, ám ez egyrészt egy közgazdaságilag viszonylag hosszú periódus – húsz év – gazdaságfejlődésének áttekintésével történik, másrészt a történeteket igyekszem más, releváns gazdaságfejlődési pályákhoz viszonyítani.

4. Hipotézisek

A disszertáció a poszt-szocialista átalakulás mind a négy elemzés alá vont területére vonatkozóan hipotéziseket állít fel, és azokat igyekszik vizsgálni. Az egyes területekre vonatkozó hipotézisek az alábbiak.

4.1. A megszorítás/kiengedés költségvetési ciklusai

A magyar átalakulás egyik szembetűnő jellegzetessége a visszatérően laza fiskális politika és a költségvetési kiengedés/megszorítás egymást váltó epizódjai. Az átalakulás két évtizedében két nagy kiengedés-megszorítás ciklus különböztethető meg: egy a kilencvenes és egy a kétezres években. A megszorítási epizódok csúcspontjainak az 1995-96-os Bokros-csomag és a 2006-ot követő, a második Gyurcsány-kormány által végrehajtott – a 2008-ban kitört világgazdasági válság hatásaival súlyosbított – stabilizáció tekinthetők (Györfy 2010; 2007).

Az 1990 után egymást váltó kormányok nagyvonalú jóléti transferekkel igyekeztek a maguk (és ami a kilencvenes években ezzel egyet jelentett: az átalakulás) oldalára állítani a kádári jóléti-paternalista hagyományban szocializálódott magyar társadalom politikailag domináns közép- és alsó-középosztályi csoportjait (Benczes 2011). A rivális politikai erők legkésőbb 1993-94-től kezdődően egymásra licitálva igyekeztek megnyerni maguknak ezeket a csoportokat. Mivel a transzformációs válságot (Kornai 1993a) elszenvedő magyar gazdaság teljesítménye a kilencvenes évek első felében jelentősen visszaesett, a jóléti juttatások fenntartására és a munkahelyüket elvesztő tömegek ellátására irányuló erőfeszítések a költségvetés – valamint a külgazdasági liberalizáció miatt a fizetési mérleg – egyensúlyának romlásához vezettek. Az egyensúly-vesztést szükségszerű kiigazítási epizódok követték, és kialakultak az átalakulás két évtizedének kiengedés/megszorítás ciklusai.

1993-1994-ben, 1996-1998-ban, 2001-2002-ben és 2002-2006 között alapvetően laza; 1995-1996-ban, 1999-2000-ben és 2006-2010 között szigorú költségvetési politika jellemezte a kormányok magatartását. A jóléti-paternalista társadalmi preferenciák kielégítésére törekvő, a költségvetési politika erős politikai ciklikusságát eredményező kormányzás csak nagyon kedvező külső konjunkturális feltételek mellett bizonyult fenntarthatónak (Oblath 2013); akkor is jelentős növekedési és egyensúlyi áldozatok árán. A jóléti-paternalista politika 2006 utáni összeomlása az egész 1990 utáni politikai-gazdasági berendezkedést maga alá temette.

1. Hipotézis: A poszt-szocialista átalakulás két évtizedén végigvonuló, a kádári jóléti paternalizmus hagyományára építő, a kiengedés/megszorítás egymást váltó epizódjaiból álló költségvetési ciklusok meghatározó hatást gyakoroltak a magyar átalakulási pályára. A radikális reformok politikai konszolidációja és a transzformációs visszaesés negatív társadalmi hatásainak ellensúlyozását célzó költségvetési expanzió hosszú távon destabilizálta a gazdasági fejlődési pályát és aláásta a piacgazdasági fejlődés társadalmi támogatottságát.

4.2. Hiányos társadalmi támogatottságú szerkezeti reformok

A gazdaság- és társadalompolitikát fogva tartó költségvetési ciklusok gazdaságpolitikai ellenpólusát a politikailag költséges, de gazdaság-fejlődési szempontból ígéretesnek tartott, a gazdaság szerkezetének gyors és radikális átalakítását célzó reformok jelentették. A reformgondolkodás hagyományai az 1953-1955 közötti Nagy Imre-kormány és az 1968-as Új mechanizmus-reform korszakaihoz nyúlnak vissza. Ezeket ugyan mindkét alkalommal konzervatív reform-ellenes fordulatok követték, politikai hatásuk azonban jelentős maradt (Pető–Szakács 1985; Kornai 1993b). Az 1980-as évekre Magyarország a kommunista vezetés önképe szerint is élenjáró reform-orzággá vált, amely kvázi-piaci intézmények bevezetésével igyekezett javítani az államszocialista rendszer gazdasági és jóléti teljesítményét.

A korszak domináns nemzetközi gazdaságpolitikai gondolkodása a liberalizáción és dereguláción alapult (Aslund 2013, Williamson 1994). A reformok feladata a gazdasági hatékonyság növelése mellett a társadalmi magatartási mintázatok megújítása, a piaci attitűdök erősítése és az állammal szembeni függés gyengítése volt (Tárki és Kopint-Tárki 2009). A reformgondolkodás ugyanakkor szerény súlyt helyezett a gazdaságszerkezeti változások társadalmi stabilizálására (Gelbach–Malesky 2010), mivel a reformerek úgy gondolták, hogy ezt a kérdést a piacgazdasági fejlődés majd mintegy automatikusan megoldja.

2. Hipotézis. A magyarországi poszt-szocialista átalakulás kétezres évekbeli destabilizálódásának második tényezője a gyors és radikális – intézményépítési szempontból rövidtávon sikeres – szerkezeti reformok hiányos társadalmi beágyazottsága volt. Amikor a központi költségvetés a 2006-os stabilizáció során már nem tudta finanszírozni a reformok veszteségeinek kompenzálását, a piacgazdasági reformok elveszítették társadalmi támogatottságukat. A reformpolitika szimbolikus végét jelentő 2008-as népszavazás politikailag megnyitotta az utat a piacgazdasági intézményrendszer visszaállamosítása felé.

4.3. Szociális védelem és munkapiaci aktivitás

A Kádár-rendszerből megörökölt kiterjedt jóléti juttatások az 1990-2010 közti időszak egészében megkülönböztetik Magyarországot a térség többi országától. A magyar GDP-arányos szociális védelmi kiadások ebben az időszakban megközelítik az uniós átlagot, és jelentősen meghaladják a többi kelet-közép-európai EU-tagország hasonló kiadásainak szintjét. Ebben nem nehéz felismerni a kádári konfliktuskerülő gazdaságpolitikai hagyomány továbbélését: az átmenet két évtizedének kormányai kevés kivételtől eltekintve minden, politikai szempontból befolyásos társadalmi csoportot igyekeztek kompenzálni az átalakulás során elszenvedett veszteségekért. A kompenzáció egyik legelterjedtebb és társadalmilag legköltésesebb formáját az aktívból inaktív státuszba való átsorolás jelentette (Tóth 2009). A kilencvenes évek első felében a térség több országában is drámai mértékben zsugorodott a foglalkoztatás, ám Magyarország a visszaesés mértékét és tartósságát illetően is kitűnik közülük.

A regionális és uniós összehasonlításokból nemcsak az látszik, hogy a magyar jóléti kiadások a kétezres évek végéig meghaladják az ország gazdasági fejlettsége által indokolt GDP-arányos szintet, hanem az az uniós tagországokat általában jellemző tendencia is, hogy a magasabb foglalkoztatási ráta kedvezőbb államháztartási pozícióval párosul. Ez alól csak a GDP visszaesését hozó válság-évek jelentenek kivételt, amikor a foglalkoztatás szintjétől függetlenül zsugorodnak az adóalapok és emelkednek az anticiklikus és konszolidációs célú költségvetési kiadások. (Az utóbbiak közé tartoznak a bankrendszernek juttatott transferek, amelyek tipikusan függetlenek a foglalkoztatás szintjétől.) Okkal feltételezhetjük ezért, hogy a fenntarthatatlan magyar költségvetési gazdálkodás ciklikus visszatérésének egyik okát is az átalakulás rossz foglalkoztatási teljesítménye képezi.

3. Hipotézis. A magyar átalakulási pálya egyik legszembetűnőbb jellegzetessége a regionális összevetésben kiugró mértékű foglalkoztatás-csökkenés és a tartósan alacsony szintű foglalkoztatás. A kiterjedt jóléti politikák – mindenekelőtt a nagyvonalú és viszonylag könnyen hozzáférhető nyugdíjtranszferok – egy, a költségvetési kiadások növelésében érdekelt, a gazdaságpolitika egyensúlyi következményeitől védett, nagytömegű választói csoportot hoztak létre. Széleskörűvé vált a gazdaságpolitikai populizmus iránti igény, és szűkült a fenntartható költségvetési politika társadalmi támogatottsága. Az alacsony foglalkoztatási ráta ugyanakkor a külső sokkaktól mentes időszakokban uniós összevetésben ceteris paribus rosszabb költségvetési egyenleggel jár, és a költségvetési gazdálkodás politikai ciklikusságának egyik legfontosabb okát képezi. Így vált a magyar átalakulási pálya leglátványosabb sikertörténete, a vállalati költségvetési korlát gyors megkeményedését eredményező, határozott reformpolitika a költségvetési fenntarthatóságot és az átalakulás társadalmi támogatottságát hosszútávon aláásó tényezővé.

4.4. Túlcentralizált politikai intézményrendszer

A magyar politikai rendszer egyetlen hierarchikus intézményrendszerbe szervezett, aminek csúcán a kormány és személy szerint a kormányfő áll. Politikai befolyását, érdekérvényesítési lehetőségeit sem szimbolikus, sem formális-intézményi értelemben nem korlátozzák vele azonos rangú politikai szereplők: nincsenek erős regionális önkormányzatok, közvetlenül választott – legitimációját nem a kormánytöbbségtől nyerő – államfő vagy második parlamenti kamara. A kormány intézményi ellensúlyát a tőle független, a parlament kétharmados többségének ellenőrzése alá rendelt, elvben politikailag semleges állami intézmények jelentik, de csak addig, amíg a kormánytöbbség nem szerez kétharmados parlamenti felhatalmazást. Ha ez megtörténik, bármilyen intézményi szabály átírhatóvá, a hierarchikusan szervezett végrehajtó hatalom befolyása pedig korlátlanul válik (Ádám 2013).

A politikai erőforrások feletti döntések az átmenet során egyre inkább a hatalmi hierarchiák csúcsein születtek meg, a politikai pártokat pedig egyre inkább a vezérelv dominálta. Az egymással versengő vezérelvű pártok az átmenet húsz éve alatt a társadalom mind nagyobb részére terjesztették ki befolyásukat, nem pusztán pénzügyi-gazdasági, hanem politikai-ideológiai értelemben is. Ennek következménye a kilencvenes évek második felétől lezajló látványos politikai polarizálódás és a magyar társadalom nemzetközileg kiugró mértékű

ideológiai megosztottsága lett (Karácsony 2006). Az egymással szemben álló választói csoportok egyre növekvő mértékben azonosultak választott pártjuk politikai értékrendjével, és egyre kevésbé fogadták el a rivális csoportok híveit és vezetőit a demokratikus politikai élet legitim szereplőiként. A súlyok és ellensúlyok rendszere helyett a politikai intézményrendszer egészének ellenőrzését célzó, a politikai érdekérvényesítést nulla összegű játszmák köré szervező berendezkedés alakult ki (Körösényi 2012).

4. Hipotézis. A politikai intézményrendszer jellege nagyban befolyásolta a poszt-szocialista átmenet során alkalmazott gazdaság- és társadalom-politikákat. A társadalmi érdekek dinamikus változásától védett, egyetlen hatalmi központból ellenőrizhető, exkluzív döntéshozatalai folyamatok exkluzív, a társadalmi beágyazottságot nélkülöző gazdaság- és társadalom-politikákhoz vezettek. A demokratikus politikai küzdelem nulla-összegű játszmaként értelmeződött, és a rivális politikai erők vezérelvű, hierarchikus struktúrákba szerveződtek. A közvélemény ideológiailag polarizálódott, és erodálódott a többpárti demokrácia és a versengő piacgazdaság működéséhez elengedhetetlen demokratikus-jogállami konszenzus. A fenntarthatatlan költségvetési politikai, a hiányos társadalmi támogatottságú szerkezeti reformok és a kirívóan alacsony szintű foglalkoztatás mellett az erősen centralizált politikai intézményrendszer is hozzájárult a poszt-szocialista átmenet kudarcához.

5. Kutatási eredmények

A disszertáció a fenti hipotézisek vizsgálata során az alábbi eredményekre jutott.

1. Magyarország jóléti kiadásai a vizsgált időszakban meghaladták a regionális átlagot, és bizonyos jóléti kiadások esetében időnként elérték a jelentősen fejlettebb nyugat-európai országok kiadás-szintjét. A gazdaság teljesítőképessége által indokoltnál magasabb magyar jóléti kiadásszint rontotta az államháztartás egyensúlyi helyzetét. A kényszerűen végrehajtott költségvetési konszolidációs időszakok áldozatait a társadalom nehezen fogadta el, a kormányon lévő politikai erők ilyenkor mindig nagyarányú támogatás-vesztést szenvedtek el. Az átalakulási pálya kétezres években végbemenő destabilizálódásának ugyan nem ez az egyetlen oka, de a 2006 utáni költségvetési konszolidáció a 2008-ben kitört globális pénzügyi válság következményeivel együtt fontos szerepet játszott benne.

2. A magyar reformok felemás eredménnyel jártak és részben fenntarthatatlannak bizonyultak. Az általam részletesen elemzett három reform közül a vállalati szektor reformja bizonyult a leginkább tartósnak és sikeresnek, mivel a magyar feldolgozóipar az előállított hozzáadott érték mennyisége és minősége alapján is világszínvonalúvá vált. Közben azonban felszámolódott a nem világszínvonalú, nagyobb munkaintenzitású ipari és szolgáltató ágazatok jelentős része. A munkaerőpiacról kiszorult tömeg a jóléti transzferek kiszolgáltatottjává vált, és elvesztette a képességét arra, hogy formális gazdasági tevékenységgel tartsa fenn magát. A magyar átalakulás ebben az értelemben exkluzív volt a munkaképes korú lakosság mintegy egyötödével szemben, róluk gazdasági szereplőként lemondott, aminek véleményem szerint később döntő szerep jutott az átalakulás kudarcában.

A másik két általam, vizsgált szerkezeti reform, a nyugdíjrendszer és az egészségügy átalakítása ugyanakkor intézményileg kifejezetten instabil maradt, megvalósításuk felemássá vált, és részben visszafordult. A nyugdíjreform ugyan kezdetben népszerű volt, de 2010 után semmilyen politikai nehézséget nem okozott a magánnyugdíjpénztári rendszer felszámolása. A 2006 utáni egészségügyi reform viszont kezdettől népszerűtlen volt, ami meghatározó szerepet játszott a 2008-as reformellenes népszavazás sikerében.

3. Az átalakuló kelet-közép-európai országok között Magyarország szenvedte el az egyik legnagyobb arányú foglalkoztatás-csökkenést az átalakulás során, és hosszabb távon a magyar foglalkoztatási ráta bizonyult a legalacsonyabbnak a térségben. Az alacsony foglalkoztatás kikényszerítette a családtámogatások magas GDP-arányos szintjét, ami nélkül nem lehetett volna kezelni az alacsony munkaintenzitású családok szegénységi kockázatát. A magyar államháztartás uniós és regionális összevetésben betegségi és rokkantsági ellátásokra is viszonylag sokat költött GDP-arányosan az átmenet két évtizedében, ami valószínűleg szintén összefüggésben áll az alacsony foglalkoztatási rátával. A lakástámogatások kiugró mértéke ugyanakkor a középosztályi csoportok megnyerésére irányuló, a Kádár-rendszerből megörökölt gazdaságpolitikai hagyomány továbbélésére utal. Figyelemre méltó, hogy az alacsony foglalkoztatási szint ellenére regionális és uniós összevetésben is mérsékelt maradt a munkanélküli ellátások GDP-arányos szintje, amit az magyaráz, hogy a magyar átalakulás során más országok gyakorlatánál nagyobb arányban kerültek tartós inaktív státuszba a munkahelyvesztők. Az öregségi nyugdíjkiadások GDP-arányos szintje ugyanakkor nem tekinthető kiugróan magasnak, ha a térségbeli országok többségének szintjét meg is haladja. Mindez összhangban áll a hipotézisben foglaltakkal, annak erőteljesebb statisztikai alátámasztása és egyértelmű bizonyítása azonban további kutatást igényel.

4. A dominánsan többségi választási elvre és nagyon erős intézményi felhatalmazással rendelkező végrehajtó hatalomra épülő magyar politikai berendezkedés másfél évtizeden át kivételesen stabilnak bizonyult a térségben. Az egymást váltó kormánytöbbségek kivétel nélkül kitöltötték parlamenti mandátumukat, és látszólag az alkotmányos-jogállami alapelvek érvényesülését sem fenyegette veszély. A rugalmatlan, a választói szándékok érvényesülését hatékonyan kontrolláló politikai intézményrendszer azonban csak addig maradt stabil, ameddig a kiterjedt jóléti újraelosztással sikerült semlegesíteni a jogállami-demokratikus konszenzustól idegen politikai szándékokat. A kétezres évek második felének gazdasági és társadalmi intézményi válsága közepette azonban ez ellehetetlenült, és a másfél évtizeden át példásan stabilnak tekintett jogállami-alkotmányos berendezkedés összeomlott. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az exkluzív (a többségi választási elv és az erős felhatalmazású végrehajtó hatalom révén a különféle társadalmi csoportok politikai érdekérvényesítést kontrollálni képes) politikai berendezkedés összefügg az exkluzív (az alacsony termelékenységű, képzetlen munkavállalók jelentős részét a munkapiacról tartósan kiszorító) gazdaságpolitikai gyakorlatokkal és a gyors és radikális (az ellenérdekelt intézményi szereplőket háttérbe szorító) szerkezeti reformokkal. Ebben az értelemben beszélhetünk a magyar átalakulás exkluzív jellegéről, ami a politikai intézmények és a gazdaságpolitikai gyakorlatok együttes következményének tekinthető. Az összefüggés mélyebb feltárása és erőteljesebb bizonyítása azonban további kutatómunkát igényel.

6. Egy megszorítás

A dolgozatban külön fejezetben vizsgáltam az intézményi fejlődés és a gazdasági fejlődés közti összefüggést. Ennek egyik legérdekesebb tanulsága az volt, hogy a régi és az új EU-tagországokon futtatott regresszió-elemzések jelentős eltéréseket mutatnak a Világbank által kidolgozott (Kaufmann et al. 2002) intézményi változók növekedési szerepét illetően. A régi tagországokban a kormányzati hatékonyság (Government effectiveness), a jogállamiság (Rule of law), a szabályozási minőség (Regulation quality) és a politikai stabilitás és erőszakmentesség (Political stability and absence of violence/terrorism) növekedési szerepe egyaránt pozitív és mérsékelt volt. A kelet-közép-európai új tagállamokban viszont csak a kormányzati hatékonyság (Government effectiveness) és a jogállamiság (Rule of law) szerepe volt kimutatható a már említett ellentétes előjellel, de a régi tagállamokban szignifikáns

intézményi mutatókénál jóval erőteljesebb hatással. Ez arra utal, hogy Glaeser és szerzőtársai (2004) megfigyelésével összhangban a gazdasági fejlődés különböző szintjein különböző módokon működnek az egyes intézményi változók.

Ennek magyarázata összefügghet a neoklasszikus intézményi közgazdaságtan kritikájaként megfogalmazódó megfigyeléssel, miszerint a gazdasági fejlődés és felzárkózás a kevésbé fejlett országokban politikailag tipikusan nem demokratikus körülmények között zajlik. A gazdaságtörténetben gyakran előfordul, hogy a fejlődés útja kezdetben nem az intézményi teljesítmény jogállami értelemben vett javulásán, hanem az intézményi képességek autoriter típusú bővülésén és a humántőke színvonalának ennek nyomán bekövetkező emelkedésén át vezet. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez semmilyen, a nem-demokratikus intézményi berendezkedések melletti normatív érvet nem támaszt alá, de az intézményi fejlődés elemzésekor érdemes lehet figyelembe venni ezt a körülményt.

7. Következtetések

A magyar átalakulási pálya sajátosságai, a politikai stabilitás és a gyors és átfogó szerkezeti reformok az államháztartási egyenleg ciklikus romlásával és a gazdaság teljesítőképességét meghaladó jóléti kiadási szinttel párosultak. Noha a választott gazdaság- és társadalompolitikai mixnek kezdettől nyilvánvalóak voltak a veszélyei, az átalakulás sikerében bízva minden jelentősebb politikai és gazdasági szereplő elfogadhatónak tekintette a kockázatokat. A kétezres évek második felében bekövetkezett átalakulási kudarc egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatok nem feltétlenül az előre elképzelt pályán haladnak, és a külső sokkok felerősítik a belső gyengeségeket. A korábban elfogadhatónak gondolt hátrányok az új helyzetben sokkal súlyosabbnak bizonyulhatnak, és ellehetetleníthetik az intézményi gyakorlatok fenntartását.

Mit lehet tenni ennek a veszélynek a jövőbeni mérséklése érdekében? Aligha kérdéses, hogy az átalakulás itt tárgyalt két évtizedében tapasztaltnál nagyobb mértékben kell érvényesíteni az egyensúlyi költségvetési gazdálkodás szempontjait. Törekedni kell a foglalkoztatási ráta emelésére, ami hosszabb távon hozzájárulhat, hogy a jóléti kiadások szintjének a gazdaság teljesítőképességével való összhangba hozása ne járjon a szegénységi kockázatok elviselhetetlen mértékű emelkedésével. Inkluzívabb, lassúbb, megfontoltabb szerkezeti reformokra érdemes törekedni, amelyeket egy inkluzívabb, a társadalmi érdekek komplexitása

íránt nyitottabb és érzékenyebb politikai berendezkedés keretei között érdemes megformálni és megvalósítani. Ez bizonyosan visszaveti majd a reformok sebességét és radikalizmusát, de ennek hátrányai még mindig sokkal kisebbek lehetnek a kétezres évek második felében bekövetkezett átalakulási kudarc következményeinél.

Hivatkozások

- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. 2012. *Why Nations Fail? The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Publishers.
- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. 2006. *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Acemoglu, Daron 2005. "Politics and Economics in Weak and Strong States". NBER Working Papers, No. 11275, National Bureau of Economic Research.
- Ádám, Zoltán 2013. „Miért éppen Magyarország? Vázlat a magyarországi poszt-szocialista átalakulás intézményi-közgazdasági értelmezéséhez”. *Kopint-Tárki Műhelytanulmányok*, 46. sz., november.
- Andor, László 2010. *Eltévedt éllovas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Aslund, Anders 2013. *How Capitalism Was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia*. Cambridge: Cambridge UP.
- Benczes, István 2011. „Market reform and fiscal laxity in Communist and post-Communist Hungary. A path-dependent approach”. *International Journal of Emerging Markets*. Vol. 6, No. 2, pp. 118-131.
- EBRD 1999. *Transition report 1999. Ten years of transition*. London: European Bank for Reconstruction and Development.
- Gelbach, Scott – Malesky, Edmund J. 2010. „The Contribution of Veto Players to Economic Reform”. *The Journal of Politics*, Vol. 72, No 4 (September), pp. 957-975.
- Glaeser, Edward L. – La Porta, Rafael – Lopez-de-Silanes, Florencio – Shleifer, Andrei (2004) „Do Institutions Cause Growth?” NBER Working Paper Series No. 10568, <http://www.nber.org/papers/w10568>, National Bureau Of Economic Research, 1050 Massachusetts Avenue, Cambridge, MA 02138, June 2004.
- Karácsony, Gergely 2006. „Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon”. In: Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest:

Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem
Politikatudományi Intézet, pp. 59-103.

Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Zoido-Lobaton, Pablo (2002) "Governance Matters II: Updated Governance Indicators for 2000-01" Working Paper No. 2772. World Bank Policy Research Department (February).

Kornai, János 2005. „Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 52, No. 12, pp. 907-936.

Kornai, János 1993a. „Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 40, No. 7-8.

Kornai, János 1993b. *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti Világgazdaság Kiadó.

Kornai, János 1992. „A poszt-szocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 39, No. 6.

Körösényi, András 2012. „A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra”. Working Paper in Political Science 2012/1. MTA TK Politikatudományi Intézet.

North, Douglass C. – Wallis, John Joseph – Weingast, Barry R. 2009. *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

North, Douglass C. 1994. „Economic Performance through Time”. *The American Economic Review*. Vol. 84, No. 3 (June), pp. 359-368.

Oblath, Gábor 2013. „Hány év múlva? A konvergencia természetéről és időigényéről”. *Statisztikai Szemle*, Vol. 91, No. 10.

Pető, Iván – Szakács, Sándor 1985. *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985 I*. Budapest: KJK.

Tárki és Kopint-Tárki 2009. „Váltóállítás: szemléletváltás és megvalósítható intézményi reformok egy fenntartható növekedési pálya érdekében”. Budapest: Tárki és Kopint-Tárki,
<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b252.pdf>.

Tóth, István György 2009. „Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékserkezetében”. "A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei" című kutatás záró tanulmánya. Budapest: Tárki
(http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf).

Williamson, John ed. 1994. *The political economy of policy reform*. Washington DC: Institute for International Economics.

Nyilvántartási szám: DEENK/105/2015.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Ádám Zoltán
Neptun kód: Z4LP8R
Doktori Iskola: Közgazdaságtudományi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10049910

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Folyóiratcikkek, tanulmányok (5)

1. **Ádám Z.:** Intézményi reform és gazdasági fejlődés a poszt szocialista Kelet-Közép-Európában.
Külgazdaság. 58 (1-2), 5-11, 2014. ISSN: 0324-4202.
2. **Ádám Z.:** Új helyzet, új tapasztalatok.
Külgazdaság. 56 (1-2), 3-10, 2012. ISSN: 0324-4202.
3. **Ádám Z.:** Értelmezés-vázlatok: A magyarországi poszt kommunista átalakulás politikai-gazdaságtani és intézményi közgazdasági perspektívában.
Beszélő. 17 (11), 4-19, 2012. ISSN: 0865-4093.
4. **Ádám Z.:** A magyar gazdaság kilátásai 2004 kora tavaszán.
Külgazdaság. 48 (4), 14-23, 2004. ISSN: 0324-4202.
5. **Ádám Z.:** A kelet-közép-európai poszt kommunista átalakulás államközpontú megközelítése.
Külgazdaság. 48 (10), 35-49, 2004. ISSN: 0324-4202.

További Közlemények

Folyóiratcikkek, tanulmányok (10)

6. Nagy K., **Ádám Z.**, Vakhal P.: A Kopint-Tárki Zrt. elemzése és prognózisa.
Külgazdaság. 58 (3-4), 10-21, 2014. ISSN: 0324-4202.
7. **Ádám Z.**: Miért éppen Magyarország?: Vázlat a magyarországi poszt-szocialista átalakulás intézményi-közgazdaságtani értelmezéséhez. Kopint-Tárki, Budapest, 30 p., 2013. ISBN: 9637260
8. **Ádám, Z.**: The changing perspectives on systemic change and privatization in post-communist transition.
Acta Oecon. 62 (2), 233-238, 2011. ISSN: 0001-6373.
(Ismertetett mű : eds. Saul Estrin, Grzegorz W. Kolodko, Milica Uvalic : Transition and Beyond. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2007, 307 p.)
DOI: <http://dx.doi.org/10.1556/AOecon.61.2011.2.7>
9. **Ádám Z.**: Szemlélet dolga:(Körkérdés az államháztartás, ezen belül a nagy elosztó rendszerek reformjáról).
Külgazdaság. 50 (2), 4-7, 2006. ISSN: 0324-4202.
10. **Ádám Z.**: Kapacitás, autonómia, beágyazottság: Vázlat a kelet-közép-európai poszt-szocialista átmenet újraértelmezéséhez.
In: A magyarok bemenetele : tagállamként a bővülő Európai Unióban : BA tankönyv. Szerk.: Hegedűs István, Demokráciakutatások Magyarországi Központja Alapítvány, Budapest, 239-252, 2006. ISBN: 9789638737618
11. **Ádám, Z.**: Patterns of Transition in Central and Eastern Europe.
In: European Union & Association : Necessary Adaptations for a Successful EU Membership : International Conference Papers. Zagreb School of Economics and Management (ZSEM), Budapest, 19-32, 2005.
12. **Ádám, Z.**: Autonomy and Capacity: A state-centred approach to Post-communist transition in central Europe. UCL, [London], 19 p., 2004.

13. **Ádám, Z.:** Ismertetés: Jan Winiecki: Transition Economies and Foreign Trade.
Slavonic and East European Rev. 81 (4), 783-785, 2003. ISSN: 0037-6795.
(Ismertetett mű : Jan Winiecki : Transition Economies and Foreign Trade. London and New York : Routledge, 2002,)
14. **Ádám Z.:** Ismertetés: Jan Winiecki: Transition Economies and Foreign Trade.
Közgazdasági szle. 50 (6), 565-567, 2003.
(Ismertetett mű : Jan Winiecki : Transition Economies and Foreign Trade. London and New York : Routledge, 2002,)
15. **Ádám Z.:** A külföldi működő tőke szerepe a poszt-szocialista átalakulásban - a szakirodalom tükrében.
Közgazdaság. 46 (11), 55-68, 2002. ISSN: 0324-4202.
(Ismertetett mű : Anders Aslund : Building Capitalis. The Transformation of the Former Soviet Bloc. Cambridge : Cambridge University Press, 2002,)

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2015.05.07.

